

ЕСТЕСТВЕНОПРАВНИ ТЕОРИИ – ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ

Деница Топчийска¹

Summary: Natural Law Theories – Trends of Development

The paper presents the contemporary legal theories of Lon Fuller and John Finnis in the context of the classical natural law tradition, aiming to mark the evolution of the relationship between morality and positive law and its relevance to the modern understanding of law.

The idea of Fuller of the law as an activity that must comply with certain principles of legality, forming its morality, can be found in the basic principles laid down in existing instruments of international law and national constitutions.

The basic goods defined by Finnis and his idea of the law as social mechanism, which should support personal development, become one of the most influential modern concepts of the law, influential not only in the law making process but also in the application law.

In contemporary Bulgarian society the understanding of law as a concept aimed to ensure personal development and to achieve common good is an important aspect of the debate about the fairness and efficiency of the Bulgarian legal system.

Key Words: Natural Law Theories, Morals, Positive Law

Същността на правото като социален феномен е предмет на изследване на юриспруденцията от античността до съвременното. Сложността на проблема, както и особеното значение на правото като основен и най-силен по интензитет инструмент за регулиране на обществото, са предпоставка за създаването на различни теоретични модели. И докато според някои теоретици същността на правото е невъзможно да бъде разбрана отделно от политическата теория, социологията, икономиката, историята и специфичния културен контекст, други смятат, че правото трябва да бъде разгледано и осмислено като самостоятелен феномен.

Естественоправната традиция и правният позитивизъм са двете най-влиятелни течения в правната доктрина, които в класическата си форма възприемат

¹ Д-р Деница Топчийска е асистент по Обща теория на правото, Департамент „Право“ на Нов български университет, ел. адрес за контакт: denitza.t@gmail.com

противоположен подход, свързан с обосноваването на валидността на правото. Докато естественоправната школа търси връзката между правото, създадено от човека и един по-висш ред, който обхваща идеята за морал и справедливост, правният позитивизъм се основава на тезата за концептуалното разделяне на морала от позитивното право² с оглед постигането на правна сигурност и предвидимост.

Независимо че школата на правния позитивизъм е доминираща в правната наука от 19 век насам, в съвременните правни теории все по-често могат да се открият елементи, присъщи на естественоправната традиция, които отново поставят въпроса за връзката и зависимостта между правото и морала. Целта на настоящата публикация е да представи две от модерните естественоправни теории в контекста на класическата естественоправна традиция, с което да допринесе в дебата за справедливостта, морала и правото в съвременното българско общество.

1. Класическата естественоправна школа

Класическата естественоправна традиция, която доминира в юриспруденцията от античността до 16-17 век, свързва валидността на позитивното право с преценката за съответствието на това право, създадено от човека, с външен за него комплекс от ценности и морални предписания, наречен естествено право. Основната насока в работата на теоретиците е свързана с анализ на съдържанието на естественото право и обосноваване на възможностите и методите, за неговото възприемане. Терминът „естествено право“ (от лат. *ius naturale*) възниква през античността и се свързва както с идеята за същността на човека и природата като източник на естественото право, така и с възможността за възприемането му с помощта на човешкия разум и съзнание³.

В древногръцката философия концепцията за естественото право се свързва с телеологичната идея, според която всичко в природата съществува и се случва с оглед постигането на цел, определена от надчовешко съзнание⁴. Чрез естественото право се анализира същността на морала, разбиран като съвкупност от ценности и правила, в съответствие с които е необходимо да се организира съжителството между хората в обществото, така че то да е насочено към постигането на екзистенциалните цели.

² Hart, H.L.A., *The Concept of Law*, 1961

³ Bix Br., *Jurisprudence: Theory and Context*, 2012, Sweet & Maxwell, p.69

⁴ Ratnapala S., *Jurisprudence*, Second edition, 2013, Cambridge University Press, p.4

Преценката за моралност в обществото неизбежно обхваща и действията на лицата и институциите, свързани със създаването и прилагането на законите, които формират позитивното право⁵. В този смисъл естественото право, което съдържа в себе си изискванията на морала, се явява стандарт, по отношение на който се преценява валидността на правото, създадено от човека. За разлика от позитивното право, естественото право е вечно и непроменимо. Най-видните представители на школата на естественото право и на теологичната философия в Древна Гърция са Сократ, Платон и Аристотел. Техните идеи, както и идеите на стоическата школа са възприети в Древния Рим и могат да бъдат открити в творбите на Цицерон.

Докато в Античността произходът и съдържанието на естественото право се свързват с вечния ред на вселената, за теолозите в Средновековието естественото право е проекция на божествената воля. Най-известните представители на теологичния период в естественоправната традиция са Августин Блажени и Тома Аквински. В академичната литература теорията на Августин Блажени за правото се свързва с теорията на Платон (християнски платонизъм), а Тома Аквински е посочван като наследник на Аристотел (християнски аристотелизъм)⁶.

В своя труд *Summa Theologicae* Тома Аквински разглежда теорията на правото като елемент от по-широката теологично-морална система, като разграничава четири типа право: вечно, естествено, божествено и човешко. Вечното право обхваща законите, които управляват вселената. То е създадено от разума на божествената сила и може да бъде разбрано само от него. Естественото право е онази част от вечното право, която човекът може да възприеме чрез своя разум, а божественото право обхваща моралните правила, създадени от бога, които са представени в религиозните книги. Човешкото право е установено чрез обичая или законодателните процедури на държавата и за да бъде валидно то трябва да следва естественото право и да бъде насочено към получаването на общо благо. Тома Аквински приема, че в някои случаи естественото право определя императивно съдържанието на човешкото право, а в други е преценката как да бъде приложено естественото право е оставена на избора на човека. В този смисъл човешкото право може да се променя с времето и обстоятелствата, но най-важното е то да е справедливо, тъй като несправедливото право не е право (*lex*

⁵ Penner J.E., Melissaris E., McCoubrey & White's Textbook on Jurisprudence, 2012, Oxford University Press, p. 12

⁶ Ibid, p. 22

injusta non est lex). Справедливото право съответства на изискванията на естественото право и е съобразено с общото благо. Тома Аквински приема, че човешкото право е несправедливо, когато подкрепя интересите само на законодателя, надвишава неговите правомощия и налага неравен товар върху поданиците. Според някои изследователи в теорията на Тома Аквински моралният тест е тест за валидността на правото. Според други, следва да се приеме, че позитивното право, което не съответства на морала, не е право в пълния смисъл, тъй като не носи същата морална сила и не дава същите причини за действие, както в случаите, когато правото съответства на естественото право.⁷ Анализът и интерпретацията на теорията на Тома Аквински е основа за модерната естественоправна теория на Джон Финис, която е представена по-нататък.

През 17-18 в. се зараждат и имат влияние теориите, свързани с идеята за светско естествено право, което е приложимо независимо от религията в конкретното общество. В този период движението на Просвещението поставя под въпрос властта на църквата и държавата, както и всички мистични и метафизични учения. Развитието на естественоправната теория се свързва с идеята за правата на човека, границите на властта и дефинирането на принципите на международното право.

Теоретиците на естествените права и социалния договор считат, че правилата на естественото право се определят от задължителните условия на човешкия живот. Други теоретици извличат естественото право от очевидните ценности и практическия разум. Научните открития в областта на физиката, астрономията и математиката в този период оказват силно влияние върху теоретичното разбиране за правото и по-специално върху методологията за неговото изследване. Двете основни школи, които водят началото си от този период, са емпиризма и рационализма.

Емпиризмът е характерен за британската традиция, като философите от тази школа насочват вниманието си върху човешката същност и законите на природата. Според емпириците основната методология за разбирането на действителността се свързва с опита и индукцията⁸. Представители на емпиризма са Томас Хобс, Джон Лок и Дейвид Хюм. През 18 век Дейвид Хюм в своя труд „Трактат за човешката природа“ разработва един от основните аргументи, използван в дискусиите, насочени срещу валидността на естествено правните теории. Според него знанията, които придобиваме

⁷ **Bix Br.**, *Jurisprudence: Theory and Context*, 2012, Sweet & Maxwell, p.71

⁸ **Halstead P.**, *Key facts/ Jurisprudence*, 2nd edition, 2013, p.43

на базата на научни факти, които могат да бъдат доказани, не могат да водят директно до нормативни заключения, защото това би довело до логическа заблуда. Според Хюм не могат да бъдат правени заключения, свързани с морала на базата на наблюдения и факти, които не са част от морала.

Теоретиците от школата на рационализма приемат, че методологията за придобиване на знания в социалната сфера трябва да се основава на човешкия разум и дедукцията⁹. Представители на рационализма в континентална Европа са Рене Декарт, Монтескьо, Жан Жак Русо и Имануел Кант. В своя труд „Духа на законите“ Монтескьо приема, че в основата на позитивните закони стоят законите на природата, а естественото право е правото на разума. Според него позитивното право е проекция на естественото право и може да се различава в различен контекст.

Естественото право в теорията на Жан Жак Русо се основава на човешките инстинкти или чувства, а не на разума¹⁰. Той разработва идеята за правата на човека, като приема, че чувството за самосъхранение и чувството за състрадание към другите човешки същества са в основата на човешкото съществуване. В теориите, свързани с естествените права се приема, че от една страна, човешките същества имат естествени потребности, с оглед на което е необходимо чрез позитивното право да се осигури тяхната защита от физическо увреждане, материални ресурси за съществуване и свободата да преследват целите, които са си избрали в живота. От друга страна, социумът като естествена среда за развитие на личността, изисква създаването на закони, които осигуряват основните права на човека и му позволяват да оцелява и да преследва своите цели без да нарани другите. Общественият договор е инструментът, чрез който се цели постигането на този баланс между лицата в обществото. В този период се заражда идеята за правото като претенция на лицето, която определя съдържанието на правото, за разлика от предходния период в който справедливото право определя съдържанието на правата на лицата¹¹.

Навлизането в правната философия на методи за изследване и анализ от точните науки става основа за развитието и на правния позитивизъм, който до голяма степен доминира в правна доктрина след 19 век., тъй като отговоря на потребностите на

⁹ Ibid

¹⁰ **Rousseau J.**, A Discourse on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind, first edition 1755

¹¹ **Ratnapala S.**, Jurisprudence, Second edition, 2013, Cambridge University Press, p.161

обществото за осигуряване на правна сигурност и предвидимост. За разлика от естественоправните теории, правният позитивизъм не обвързва валидността на позитивното право с морала, а с комплекс от формални правила и процедури, които могат да бъдат ясно установени.

Класическите теории на естественото право поставят валидността на позитивното право в зависимост от външна за него система от правила и ценности, която се определя, като съответстваща на морала и справедливостта. Моралът, като съвкупност от вярвания, ценности, принципи и стандарти за поведение, има специфично съдържание във всеки културен, исторически и социален контекст. Още повече според теорията на Емил Дюркхайм за социалната кохезия, независимо че в технологично неразвитите общества съществува обща идея за морал, в развитите общества, в които има силна диференциация между социален статус, доход, произход и т.н., съществува разнообразие от морално отношение към всички групи социални и морални въпроси¹². Динамичното съдържание на ценностите, които формират обществения морал, като и методологичните трудности при дефиниране на комплекса от правила, които формират естественото право, създават затруднения при прилагането на идеята за естественото право, с оглед развитието на обществото, когато все повече и по-сложни обществени отношения се налага да бъдат регулирани от правото.

През 20 век се появяват нови теории, които имат за цел да възстановят връзката между позитивното право и морала, като отговорят на основните критики към естественоправната традиция и превърнат идеята за естественото право в концепция, приложима към разбирането за правото в съвременното общество, доминирано от правния позитивизъм. Такива са теориите на Лон Фулър и Джон Финис, които на основата на класическата естественоправна традиция предлагат нов подход в търсенето на отвора за зависимостта между правото и морала.

2. Теорията на Лон Фулър

Лон Фулър разработва своята теория в периода след Втората световна война, като чрез дефиниране на функционално понятие за правото, обосновава по нов начин връзката между морала и правото. За разлика от класическите естественоправни

¹² Harris Ph., An Introduction to Law, 2007, Cambridge University Press, p.1

теории, тестът за моралност на правото при Фулър се свързва не със съдържанието, а със функциите, формата и процедурата на правото.

В своята книга „Моралът на правото“¹³ Лон Фулър поддържа позицията, че е необходима морална оценка както при анализа на правото като цяло, така и при определянето на правната валидност на отделните закони. За разлика от другите правни теории, Фулър разглежда правото като дейност, чрез която човешкото поведение се подчинява на общи правила с оглед постигането на социален ред. Резултат от тази дейност е създаването на правната система.

Функционалното понятие за правото, което Фулър възприема, предполага, че критерият за валидността на правото е свързан с възможността то да изпълнява своята основана функция, а именно да регулира и координира човешкото поведение в обществото. Следователно общите правила за поведение, които формират правната система, трябва да бъдат конструирани по начин, така че да е възможно да изпълнят своята функция. За да постигне тази цел законодателят трябва да адаптира нормите към изискванията на външния свят и на фактори, които са извън неговия контрол, като човешката природа, спецификите на обществото и достъпните ресурси.¹⁴

Фулър формулира осем принципа за законност, на които трябва да отговаря дадена група от правила, за да формира същинска правна система:

1/ законите трябва да са общи: те трябва съдържат познати и продължително действащи правила на поведение, които са изразени с общи термини, а не случайни/произволни заповеди и нареждания/инструкции;

2/ правилата не трябва да бъдат с обратно действие, защото ще бъде погрешно да се наказат или да се поставят в неблагоприятно положение хора за престъпления или нарушения на закона, които не са били незаконни или погрешни, по времето, когато са извършени;

3/ обнародването/публикуването на правилата е от основно значение, така че лицата да знаят предварително своите задължения;

¹³ Fuller L., The Morality of Law, 1969

¹⁴ Bix Br., Jurisprudence: Theory and Context, 2012, published by Sweet & Maxwell, p.85 citing Lloyd L. Weinreb, Natural Law and Justice, 1987, p.102-103

- 4/ правилата трябва да бъдат разбираеми, изразени с термини, които са разбираеми, така че да бъдат ясни, очевидни и недвусмислени в тяхното значение;
- 5/ правилата трябва да бъдат в съответствие едно с друго и да не си противоречат;
- 6/ правилата не трябва да бъдат извън възможностите на своите адресати;
- 7/ правилата трябва да останат възможно най-постоянни, тъй като честата промяна на правилата води до несигурност и невъзможност да се следват изискванията на правото;
- 8/ администрирането на правилата трябва да бъде последователно, като лицата, които прилагат и налагат правилата трябва да бъдат задължени да се държат по начин, който съответства на тяхното съдържание.¹⁵

Формулираните принципи са „вътрешни“ за правото, тъй като те съдържат минималните условия, без които то не би постигнало своите цели. Според Фулър различните правни системи могат да функционират ефективно в различна степен в зависимост от това, доколко те възприемат тези принципи.¹⁶ Пълното неспазване на който и да е обаче от посочените принципи би довело до липса на правна система в точния смисъл.

Фулър отхвърля позицията на класическата естественоправна традиция, че моралът поставя стандарти по отношение съдържанието на правото, и поддържа идеята, че вместо това са необходими морални стандарти по отношение на процедурните механизми за създаването и прилагането на правото. Според него това, което той нарича „вътрешен морал на правото“ е процедурна версия на естественото право, тъй като се отнася не до целите на съдържанието на правните правила, а до начина, по който системата от правила, които ръководят човешкото поведение, трябва да бъде конструирана и администрирана, за да бъде ефективна и да изпълнява своето предназначение.

Основните възражения срещу теорията на Фулър са отправени от страна на Х. Л. А. Харт и поставят въпроса дали принципите, дефинирани от Фулър, наистина представляват стандарт за морал на правото и не са само изисквания, свързани с ефективното функциониране на правната система. Според Фулър определените от него принципи формират правната система като такава, тъй като те са необходимо условие

¹⁵ Fuller L., The Morality of Law, 1969, p.33-91

¹⁶ Fuller L., The Morality of Law, 1969, p.122-123

за нейна моралност, но не са достатъчно условие, за да гарантират морала в съдържанието на правните правила. Същевременно разгледани по своето същност, дефинираните от Фулър принципи съдържат морални идеали и ценности. Например обнародването на законите е както необходимо условие за ефективност на правната система, така и правен принцип, който съдържа морален идеал. Такава съдържание има и изискването в правната система да няма правила с обратно действие. Законодателят, който не спазва съответните принципи, не спазва и установени в обществото морални правила и изисквания за справедливост.

Теорията на Лон Фулър представя нов поглед върху необходимата връзка между правото и морала. За разлика от класическите естественоправни теории, в които моралът дефинира съдържанието на правото, в теорията на Фулур тестът за морал се измества върху изискванията, свързани с изграждането и функционирането на правната система. В съвременните общества, дефинираните от Фулър принципи намират израз в актове на международното право, конституционни и други нормативноправни разпоредби и се възприемат като необходимо условие за демократичност на обществото. В този смисъл те функционират не толкова като условие за морал на правната система, а като изискване за нейната законност. Същевременно те представляват задължителен елемент от разбирането за морал в съвременните общества.

3. Теорията на Джон Финис

Джон Финис разработва една от най-влиятелните съвременни естественоправни теории, като анализира и интерпретира от нова гледна точка теорията за правото на Тома Аквински. В теория на Джон Финис класическата естественоправна традиция, насочена към осмисляне на моралната, етичната или целевата същност на правото, е поставена в контекста на модерната перспектива за правата на човека, които са залегнали в основата на модерния правен и политически свят.¹⁷ За разлика от Фулър, при който стандартът за морал се свързва с валидността и функционирането на правната система, Джон Финис търси проекцията на морала в съдържанието на правните правила.

¹⁷ Penner J.E., Melissaris E., McCoubrey & White's Textbook on Jurisprudence, 2012, Oxford University Press, p. 33

В своята книга „Естественото право и естествените права“ Финис си поставя за цел да дефинира основните универсални ценности и добродетели за съществуването на човека. Според него до тяхното съдържание може да се достигне чрез практическия разум, а чрез техния анализ могат да бъдат изведени правилата на морала. Според Финис основните човешки ценности и изискванията на практическия разум, които формират естественото право, могат да бъдат гарантирани в обществото само чрез институциите на позитивното право. В този смисъл определянето на ценностите и изискванията на практическия разум, необходими за съществуването на човека, може да покаже как и при какви условия институциите на позитивното право са оправдани и случаите, в които те могат да бъдат дефектни.¹⁸

Финис започва своя анализ с отговор на основната критика от страна на позитивноправната теория към теориите на естественото право, а именно, че в тях се нарушава логическото разграничение между дескриптивните и нормативните твърдения (какво „е“ и какво „би трябвало да бъде“). Финис приема, че представителите на естественоправната школа нямат за цел да изведат от фактите нормативни предписания. Според него на основата на индивидуалния опит и разбирането за личните стремежи и природата на отделния човек, може да бъде формулирано разбирането за общо „добро“, защото човешката интелигентност работи по различен начин, когато определя *какво е* и когато преценява каква ценност *трябва да бъде* преследвана. При определянето на това, *какво е*, логиката е да се правят заключения от наблюдаваните факти. Когато се прави заключение *какво трябва да бъде*, хората използват практическия разум, който дава възможност да бъдат разбрани основните очевидни принципи, от които бихме могли да преценим кое е добро и кое е лошо.¹⁹

Според Финис има седем основни ценности, които са важни за човешките същества поради тяхната природа и които са значими, независимо от различията в културния контекст. Те могат да бъдат обективно установени и са основата за „процъфтяването на човека“. Основните ценности според Финис са:

1/ човешкият живот, разглеждан не само като съществуване, но и като възможност за развитие на потенциала;

¹⁸ **Finnis J.**, Natural Law and Natural Rights, 2011, p.3

¹⁹ **Finnis J.**, Natural Law and Natural Rights, 2011, p.36

- 2/ знанието, като средство за постигане на определена цел и като ценност само по себе си, което подобрява качеството на живот;
- 3/ играта, като възможност за почивка и удоволствие;
- 4/ естетическият опит или способността за възприемане на красивото;
- 5/ социалност (приятелство), свързана с необходимостта на човека от социален живот;
- 6/ практическият разум, разбран като възможност да се формира поведението и отношението на човека в съответствие с „интелигентен и разумен“ процес на мислене;
- 7/ религията (в широк смисъл) или чувството за отговорност на човека към по-висш ред от този на собствената му индивидуалност.²⁰

Според Финис тези ценности са основни и универсални, защото, от една страна, те са очевидни ценности сами по себе си, тъй като са очевидни за всички разумни хора, и от друга страна, те не могат аналитично да бъдат редуцирани до част от друга ценност или да бъдат разгледани като инструмент за постигането ѝ.²¹

Основните ценности, които Финис дефинира, не са норми за поведение, а са основа, от която с помощта на практическия разум могат да бъдат изведени моралните норми, като правила за поведение в обществото. Социалните правила са необходими, за да могат осигурят постигането на основните ценности в контекста на съжителство между хората в обществото. Доколкото основните ценности са обективни и абстрактни, те са универсални и непроменяеми, за разлика от моралните правила, които се различават в различните територии и в различните исторически периоди. Според Финис основните ценности формират „оценъчен субстракт от морални съждения“ или „преди морални принципи на естественото право“. Моралното или естественото право се извлича от тези ценности като се съблюдава практическия разум, който сам по себе си е основна ценност.²² Според Финис чрез практическия разум следва да се направи избор, свързан със начините, чрез които да бъдат преследвани основните ценности. Изискванията на практическия разум са:

- 1/ последователен житейски план, разбран като съвкупност от намерения и ангажименти, с оглед на които едно лице има намерение да организира живота си;

²⁰ Ibid, p.86-89

²¹ Ibid, p.90

²² **Finnis J.**, Natural Law and Natural Rights, 2011, p.103

- 2/ липса на случайни предпочитания между ценностите;
- 3/ липса на случайни предпочитания между лицата (например ирационална дискриминация на базата на пол, раса и т.н.);
- 4/ правилна сетивност за „откъсване“ от реализирането на конкретно благо;
- 5/ правилна сетивност за „обвързване“, която дава възможност да се отговори адекватно на промените в собствените обстоятелства и променящите се нужди на другите;
- 5/ ефективност в рамките на разумните граници. Финис приема, че ефективното преследване на целите и избягването на вредите е основен фактор при прилагането на моралните съображения, но не може да бъде третиран, като най-важен принцип, тъй като извън определени граници, преследването на ефективност в собствена полза би било както ирационално, така и неморално;
- 6/ съблюдаване на всяка основна ценност при всяко действие, което означава, че не бива да бъде правен избор, който директно противоречи на някоя от основните ценности;
- 7/ съобразяване с общото благо, което е необходимо изискване с оглед оценката на моралните отношения в социален контекст;
- 8/ следване на собственото съзнание. Според Финис, дори когато е погрешно, собственото съзнание трябва да бъде следвано, тъй като от гледна точка на личността на индивида, ако той не се съобрази с него, той би действал ирационално и неморално.²³

Според Финис тестът за практическа разумност в комбинация с основните ценности, формират структурата на естественото право и предоставят модела на основните права. Финис извежда следните основни права за всяко лице:

- 1/ да не бъде лишавано от живот, като директно средство за постигане на цел;
- 2/ да не бъде обект на измама в хода на конкретната комуникация;
- 3/ да не бъде осъждано по лъжливи обвинения;
- 4/ да не му бъде отказвана възможност за развитие;

²³ Ibid, p.103 - 126

5/ да му бъде предоставена справедлив дял при всяка преценка на общото благо.²⁴

Според Финис, терминът право се използва с различно значение с оглед на специфичния контекст, с оглед на което той разработва основна дефиниция на правото на основата на концептуални елементи от различни теории. Според него правото се създава в съответствие с регулативни правни правила от определена и ефективна власт за дадена общност, като по принцип върховенството на закона е условие за съществуване на правото. Основната цел на правото е решаването на проблемите, свързани с координирането на общността, като е необходима реципрочност между лицата и органите, които създават правото и адресатите на правните правила. Според Финис традицията на естественото право не отрича възможността правните проблеми да бъдат решени на основата на източниците на позитивното право, а се стреми да намери мястото на правото като акт, който може и би трябвало да бъде ръководен от морални принципи и правила“.²⁵

В своята теория Финис поставя отново и въпроса дали несправедливия закон следва да бъде спазван. Той разграничава четири типа задължения, които могат да бъдат асоциирани с правото: задължение, свързано със санкция; „вътрешно-системно“ формално задължение; морално задължение и „колатерално“ морално задължение.²⁶ Според Финис правното задължение е комбинация от санкционни, формални и морални елементи. Въпросът, разгледан в правния му смисъл, означава, че задължителността на правото произтича от факта, че правото отговаря на формалните критерии, установени в съответната правна система за признаване на задължителните правила.

От вътрешно-системна гледна точка правната система се разглежда като пълна, последователна и следователно нямаща отношение към дебата за това какво е справедливо и какво не. В този контекст въпросът за морала няма отношение към валидността на правото. В този подход според Финис рефлексират практически разумните отговори на необходимостта за сигурност и предвидимост, която освен това е елемент от справедливостта и правото на човека.²⁷ Разграничаването на въпроса за справедливостта от въпроса за валидността насърчава сигурността в правото, която е необходимо условие за върховенството на закона. Според Финис обаче пълното

²⁴ **Finnis J.**, *Natural Law and Natural Rights*, 2011, p.225

²⁵ *Ibid*, p.290

²⁶ *Ibid*, p.354

²⁷ *Ibid*, p.355

разделяне на правото и морала не е възможно. В правото има много отворени принципи, които позволяват и изискват морална преценка. Тестът за разумност често е морален тест.

В своята теория Финис разграничава освен това морални и „коллатералните“ задължения за спазване на правото. Според него, когато конституцията и законите са като цяло приемани като добри и желани, несъобразяването с несправедливите закони може да подкопае обществения респект към системата, и това вероятно дар доведе до нарушаване на общото благо. В този контекст дори несправедливите закони следва да бъдат спазени с оглед постигането на общите цели на правото.

Финис преоткрива естественото право чрез комплекс от основни абстрактни ценности за съществуването на човека и изисквания на практическия разум, необходими за да бъдат формулирани правилата на морала. Позитивното право според него трябва да бъде насочено към осигуряване развитието на възможностите на личността и осигуряване на общото благо в обществото. В този смисъл естественото право се явява стандарт за преценка на социалните институции и практики в позитивното право. Същевременно Финис приема, че често моралните цели могат да бъдат многопластови, с оглед на което приема, че моралната преценка не може да бъде критерии за определяне валидността на позитивното право, но може да бъде разбрано като коректив за неговото развитие. По този начин той успява да съчетае потребността от правна сигурност и предвидимост на съвременното общество, която се постига в теорията на правния позитивизъм чрез разграничаването на морала като стандарт за валидността на позитивното право, идеята за морала и справедливостта като основна идея в съдържанието на правото.

4. Заключение

Настоящата публикация представя две съвременни теории за правото в контекста на класическата естественоправна традиция, като има за цел да маркира еволюцията в представите за връзката между морала и позитивното право. Независимо че естественоправната школа е доминираща в периода от Античността до 17-18 век, трудностите свързани с дефинирането на съдържанието на естественото право, като проекция на моралните разбирания на обществото, както и необходимостта от

сигурност и предвидимост при регулиране на усложняващите се обществените отношения, стават причина за отдръпването от естественоправната идея.

През 20 век в контекста на доминиращата школа на правния позитивизъм, отново се поставя въпросът за необходимата зависимост между морала и позитивното право. Съвременните теории на Лон Фулър и Джон Финис възраждат естественоправната традиция като дават модерен отговор на въпроса за правото, морала и справедливостта, относим към съвременното разбиране за правото. Разбирането на Фулър за правото като дейност, която трябва да бъде съобразена с определени принципи за законност, формиращи неговата моралност, може да бъде открита в основните принципи, заложи в действащи актове на международното право и конституциите на държавите. Дефинираните от Финис основни ценности и неговата идея за правото като социален механизъм, който трябва да осигури развитието на личността, се превръщат в едно от най-влиятелните модерни разбирания за правото, което има значение както в процеса на създаване на правото, така и при неговото прилагане. Осмислянето на правото като концепция за осигуряване развитието на личността и постигане на общо благо има значение в дебата относно справедливостта и ефективността на българската правна система.

В рамките на следваща публикация модерните естественоправни теории ще бъдат анализирани през призмата на новите идеи в правния позитивизъм, с цел да се потърси мястото и значението на идеята за зависимостта между морала и правото в българското общество.